

РОЗДІЛ VI. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.4

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2024-2-10>

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ

Станко А. П.*аспірант кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства**Міжнародний гуманітарний університет**вул. Фонтанська дорога, 33, Одеса, Україна**orcid.org/0009-0006-7187-724X**mailofandreistanko@gmail.com*

Ключові слова: кримінальне право, міжнародний кримінальний суд, міжнародне кримінальне правосуддя, військові злочини, міжнародні трибунали, мир та безпека.

У статті здійснено загальний огляд на практику створення та функціонування судових органів у сфері міжнародного кримінального права. Ці органи займаються розглядом справ про міжнародні злочини, їх переслідуванням та покаранням злочинців. Вони також забезпечують захист від таких злочинців і запобігають міжнародним злочинам.

Проаналізовано статті Версальського договору який, став першим міжнародно-правовим документом, який містив положення про переслідування глави держави згідно з міжнародним кримінальним правом.

Зазначено, що практика міжнародного кримінального правосуддя не позбавлена ретельного аналізу та оцінки, на які можуть впливати політичні мотиви

Зроблено акцент на тому, що Нюрнберзький процес, заснований Міжнародним військовим трибуналом, став визначним моментом у міжнародному праві після Другої світової війни. Суд притягав до відповідальності військових злочинців, незалежно від їхніх посад чи отриманих наказів, і міг визнати організацію злочинною на основі засудження особи.

Також підкреслено, що Трибунал розглядає три типи злочинів: злочини проти миру, воєнні злочини і злочини проти людяності. Злочини проти миру включають агресивну війну або війну, що порушує міжнародні договори, а також участь у спільному плані або змова з метою вчинення цих діянь. Воєнні злочини включають порушення законів і звичаїв війни, такі як вбивства, катування та напади на цивільних осіб або військовополонених.

Зроблено акцент на тому, що Міжнародні військові трибунали дали поштовх до розвитку міжнародного права, зокрема встановивши кримінальну відповідальність глав держав за тяжкі міжнародні злочини. Вплив Нюрнберзького прецеденту був важливим для формування міжнародного кримінального права. Генеральна Асамблея в 1946 році прийняла резолюцію, яка підтвердила принципи, визнані Статутом Нюрнберзького трибуналу, і закликала Комітет з кодифікації міжнародного права сконцентруватися на формулюванні цих принципів. Пізніше була укладена Конвенція про геноцид, що наголошує на необхідності створення міжнародного судового органу для розгляду певних злочинів за міжнародним правом. Це призвело до змін у притягненні лідерів держав до відповідальності за серйозні міжнародні злочини і сприяло створенню світового порядку в цілому.

Зроблено висновок, що міжнародне кримінальне правосуддя – напрямок міжнародного співробітництва, метою якого є притягнення до відповідальності та покарання винних осіб, захист міжнародного співтовариства та запобігання злочинам для забезпечення миру і безпеки.

PREREQUISITES FOR THE EMERGENCE OF MODERN INTERNATIONAL CRIMINAL JUSTICE

Stanko A. P.

*Postgraduate Student at the Department of International Law
and Comparative Jurisprudence*

International Humanities University

Fontanska Doroha str., 33, Odesa, Ukraine

orcid.org/0009-0006-7187-724X

mailofandreistanko@gmail.com

Key words: *criminal law, international criminal court, international criminal justice, war crimes, international tribunals, peace and security.*

The article provides a general overview of the practice of creating and functioning of judicial bodies in the field of international criminal law. These bodies deal with cases of international crimes, their prosecution and punishment of criminals. They also provide protection against such criminals and prevent international crimes.

Articles of the Treaty of Versailles, which became the first international legal document containing provisions on the prosecution of the head of state under international criminal law, were analyzed.

It is noted that the practice of international criminal justice is not devoid of careful analysis and evaluation, which may be influenced by political motives

Emphasis is placed on the fact that the Nuremberg trial, established by the International Military Tribunal, became a significant moment in international law after the Second World War.

It is also emphasized that the Tribunal considers three types of crimes: crimes against peace, war crimes and crimes against humanity. Crimes against peace include war of aggression or war in violation of international treaties, and participation in a common plan or conspiracy to commit such acts. War crimes include violations of the laws and customs of war, such as killing, torturing, and attacking civilians or prisoners of war.

Emphasis is placed on the fact that the International Military Tribunals gave impetus to the development of international law, in particular by establishing the criminal responsibility of heads of state for serious international crimes. The influence of the Nuremberg precedent was important for the formation of international criminal law. The General Assembly in 1946 adopted a resolution that reaffirmed the principles recognized by the Statute of the Nuremberg Tribunal and called on the Committee for the Codification of International Law to concentrate on formulating those principles. Later, the Genocide Convention was concluded, emphasizing the need for an international judicial body to deal with certain crimes under international law.

It was concluded that international criminal justice is a direction of international cooperation, the purpose of which is to prosecute and punish guilty persons, protect the international community and prevent crimes to ensure peace and security.

Вступ. У світі існують складні політичні проблеми, які порушують принципи міжнародного права. Проте існує практика створення та роботи судових органів у сфері міжнародного кримінального права. Ці органи створюються для здійснення міжнародного кримінального правосуддя і співпрацюють міжнародною спільнотою. Вони розглядають справи про міжнародні та інші злочини з метою переслідування та покарання злочинців, захисту від таких злочинців та запобігання міжнародним злочинам. Участь ООН та створення судових органів на основі міжнародних договорів є важливими аспектами їхньої діяльності. Основна мета цих судів полягає у забезпеченні миру і безпеки для всіх людей і міжнародного співтовариства загалом. Проте, практика міжнародного кримінального правосуддя часто піддається критиці і оцінці, які можуть бути мотивовані політичними мотивами. Важливо врахувати, що міжнародне кримінальне правосуддя спрямоване на переслідування злочинців та забезпечення суспільного порядку, використовуючи норми міжнародного права. Це основний фактор забезпечення миру.

Метою статті є дослідження виникнення сучасного міжнародного кримінального правосуддя, та передумов як і мали істотний вплив на його формування.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне кримінальне правосуддя порівняно пізно виникло у сфері міжнародного права. До кінця 19 століття було небагато дискусій, доктрин або договорів на цю тему. Це сталося головним чином тому, що існували обмежені можливості застосування кримінального права в міжнародних спорах. Після збройних конфліктів положення про амністію в мирних договорах або фактична амністія часто перешкоджали кримінальному переслідуванню. Тим не менш, були деякі ранні прихильники створення міжнародного кримінального суду. Гюстав Муаньє, президент Міжнародного комітету Червоного Хреста, запропонував у 1872 році проект конвенції про створення міжнародного судового органу. Цей суд буде переслідувати осіб, відповідальних за порушення Женевської конвенції щодо здоров'я та благополуччя хворих і поранених солдатів. Пропозиція Муаньє детально описувала процедури формування та діяльності такого суду. Ці перші ініціативи заклали основу для остаточного розвитку міжнародного кримінального правосуддя [1].

У минулому неможливо було уявити, щоб офіційні особи суверенної країни зазнавали судового переслідування на міжнародному рівні. Проте пропозиції Муаньє поклали початок створенню Міжнародного кримінального суду. На початку 20-го століття було визнано, що дії людей, які

керують державами, порушують міжнародне право і що держави використовувалися як зряддя шкоди під час війни. Кодифікація законів і звичаїв війни в Гаазьких конвенціях і Деклараціях 1899 і 1907 років [2] призвела до поняття «воєнні злочини» на міжнародно-правовому рівні. Ці події підкреслюють зрушення в бік притягнення окремих осіб до відповідальності за їхні дії згідно з міжнародним правом, а не зосередження уваги виключно на державі. Це стало початком тривалої і наполегливої боротьби за створення Міжнародного кримінального суду.

Після руйнівної Першої світової війни відновився інтерес до створення Міжнародного кримінального суду через масові порушення міжнародного права. Версальський договір і наступні мирні договори містили положення про судове переслідування воєнних злочинців і створення міжнародного суду для забезпечення справедливості. Версальський договір конкретно вимагав створення спеціального міжнародного суду для публічного суду над імператором Німеччини Вільгельмом II за «найсерйозніший злочин проти міжнародної моралі та священної сили договорів». Договори також зобов'язували видати й переслідувати ймовірних військових злочинців, а також надати необхідні документи та інформацію. Подібні положення були включені до Сен-Жерменського мирного договору, Тріанонського договору та Неймегенського договору, демонструючи міжнародне зобов'язання притягнути винних до відповідальності за їхні дії під час війни.

Статті 227–229 Версальського договору стали першим міжнародно-правовим документом, який містив положення про переслідування глави держави згідно з міжнародним кримінальним правом. Стаття 227 Версальського договору звинувачувала Вільгельма II, колишнього німецького імператора, в «у вищій образі міжнародної моралі й священної сили договору». Договір передбачав створення Міжнародного трибуналу у складі суддів із США, Великої Британії, Франції, Італії та Японії для розгляду справи.

Однак ці положення не були реалізовані. Уряд Нідерландів відмовився видати Вільгельма II, а інших німецьких злочинців судили в німецьких судах замість міжнародного суду. У грудні 1919 року в Німеччині був прийнятий закон, що дозволяв передавати підозрюваних у військових злочинах до Верховного суду в Лейпцигу. Союзники неохоче погодилися на цей судовий процес, але більшість підсудних були або виправдані, або їхні справи були припинені через відсутність доказів. Цей процес отримав назву «Лейпцизький фарс» [3].

Однак існували обмеження в правовому регулюванні, оскільки не існувало міжнародно-пра-

вових документів, які б регулювали процесуальні аспекти виконання Версальського договору та визначали конкретні склади військових злочинів. Ці прогалини були частково усунені завдяки створенню міжнародного суду після вбивства короля Югославії Олександра та міністра закордонних справ Франції в 1934 році. Ліга Націй розробила Конвенцію про запобігання тероризму та покарання за нього та Конвенцію про заснування Міжнародного кримінального суду, що закладає основу для Міжнародного кримінального суду. Хоча ці конвенції не набули чинності, вони дали важливу інформацію для формування правової бази для Міжнародних військових трибуналів, заснованих після Другої світової війни [4].

Нюрнберзький процес, який відбувся після Другої світової війни, розглядається як знаковий момент у встановленні моральних принципів і сучасного міжнародного права. Міжнародний військовий трибунал був заснований у 1945 році урядами СРСР, США, Великої Британії та Тимчасовим урядом Французької Республіки. Представники урядів зібралися разом на Лондонській конференції, щоб вирішити проблеми створення нової форми міжнародного правосуддя. 8 серпня 1945 року вони прийняли Угоду про переслідування та покарання головних військових злочинців європейських держав Осі, яка стала частиною Статуту Міжнародного військового трибуналу.

Метою суду було переслідування та покарання головних військових злочинців з європейської осі. Пізніше до Трибуналу приєдналися ще кілька країн. Суд мав юрисдикцію щодо злочинів проти миру, військових злочинів і злочинів проти людяності, незалежно від того, чи порушували вони внутрішнє право країни, де вони були скоєні. Трибунал мав повноваження судити та карати осіб, які діяли на користь держав Осі. Вони могли засудити винних до страти або інших відповідних покарань. Трибунал мав положення про призначення та заміну суддів, президента та інші адміністративні питання. Також було викладено процесуально-правові основи його діяльності, зокрема права та обов'язки учасників, процесуальні гарантії для обвинувачених, докази, судовий розгляд та винесення вироку. Робота Нюрнберзького трибуналу та підписання Статуту ООН у Сан-Франциско були спрямовані на зміцнення глобального миру та безпеки. Відтоді створення Міжнародного суду з військових злочинів залишається пріоритетом для ООН [5].

Трибунал отримав право розглядати три види злочинів. Першу категорію становили злочини проти миру, до яких належали планування, підготовка, розв'язування або ведення загарбницької війни або війни, що порушує міжнародні договори. Це також включало участь у спільному плані

або змові з метою вчинення будь-якого з цих дій. Другою категорією були військові злочини, які охоплювали порушення законів і звичаїв війни. Це включало такі акти, як вбивства, тортури, поневолення та напади на цивільних осіб або військовополонених. Третя категорія – злочини проти людяності, які включали такі дії, як вбивства, винищення, поневолення та переслідування за політичними, расовими чи релігійними мотивами. Ці дії могли бути вчинені проти цивільного населення до або під час війни. Важливо відзначити, що ці злочини підпадають під юрисдикцію трибуналу, незалежно від того, чи є вони порушенням внутрішнього законодавства країни, де вони сталися.

Засідання Військового трибуналу (МВТ) проходили з 9 жовтня 1945 року по 1 жовтня 1946 року в Берліні та Нюрнберзі. Зустрічі в Берліні були зосереджені на організаційних та адміністративних питаннях, тоді як у Нюрнберзі головних військових злочинців переслідували під час того, що стало відомо як Нюрнберзький процес. МКТЮ (Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії) переслідував і засудив 24 основних військових злочинців, з яких 12 отримали смертну кару, 3 отримали довічне ув'язнення, а 4 були засуджені до термінів ув'язнення від 10 до 20 років. Троє осіб були виправдані. Іншим післявоєнним органом міжнародного правосуддя був Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу, який був заснований на основі рішення, прийнятого на Потсдамській конференції в 1945 році та юридично заснований через прокламацію, видану генералом Д. Макартуром. Цей трибунал мав таку ж правову основу, як і МКТ, і відповідав за переслідування військових злочинів на Далекому Сході.

Міжнародні військові трибунали внесли суттєві зміни у функціонування міжнародного права, встановивши кримінальну відповідальність керівників держав у справах про серйозні міжнародні злочини. Нюрнберзький прецедент мав прямий вплив на розвиток міжнародного кримінального права. У 1946 році Генеральна Асамблея прийняла резолюцію, в якій підтверджувала принципи міжнародного права, визнані Статутом Нюрнберзького трибуналу, і закликала Комітет з кодифікації міжнародного права віддати пріоритет формуванню цих принципів. Згодом було прийнято Конвенцію про геноцид, яка наголошує на необхідності створення міжнародного судового органу для розгляду певних злочинів згідно з міжнародним правом. Ця еволюція в міжнародному праві призвела до зміни в притягненні лідерів держав до відповідальності за серйозні міжнародні злочини, сформувавши світовий порядок в цілому [6, с. 10–11].

Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу проводив засідання в Токіо з 3 травня 1946 року по 12 листопада 1948 року, відомі як Токійський процес або Токійський суд. Під час цих судових процесів за злочини постали 28 осіб, у тому числі колишні прем'єр-міністри, міністри, представники військового командування та посли. Вироки винесено 25 обвинуваченим, з них 7 отримали смертні вироки, інші отримали тюремне ув'язнення, у тому числі довічне ув'язнення для 16 з них. Ці судові процеси відзначили перший позитивний досвід органів міжнародного кримінального правосуддя та встановили основоположні принципи міжнародного кримінального права. Ці принципи тепер загальновизнані та закріплені в Резолюції 95(I) Генеральної Асамблеї ООН, яка підтверджує принципи міжнародного права, визнані Статутом Нюрнберзького трибуналу, і в деталях, ухвалених на другій сесії Комісії міжнародного права Організації Об'єднаних Націй у 1950 році.

Статути та рішення Нюрнберзького та Токійського трибуналів мали значний вплив на міжнародне право та сферу міжнародного кримінального права. По-перше, вони закріпили юридичне визнання правосуб'єктності особи в міжнародному праві, вплинувши на розвиток сучасного міжнародного права та міжнародного кримінального права. По-друге, ці трибунали запровадили в міжнародне кримінальне право нові принципи та процеси, яких раніше не існувало. Вони також кодифікували чинні норми міжнародного права щодо певних кримінальних діянь і вперше на міжнародному рівні встановили конкретні міри відповідальності за їх вчинення. Угоди та статути цих трибуналів служать основними джерелами міжнародного кримінального права і вважаються першими міжнародними кримінальними та кримінально-процесуальними кодексами. Крім того, ці трибунали створили важливу міжнародно-правову базу для судового переслідування військових злочинців. Загалом Нюрнберзький і Токійський трибунали відіграли значну роль у формуванні міжнародного права та кримінального правосуддя [7].

Довгий час після прийняття Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього в 1948 році створення міжнародного суду для судового переслідування злочинів геноциду та апартеїду стикалося із затримками та перервами. Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй неодноразово обговорювала це питання в наступні роки, але вирішила відкласти подальший розгляд у 1957 році. Ідея створення міжнародного кримінального суду для притягнення до відповідальності винних у міжнародних злочинах почала реалізовуватися під час

«десятиліття надії» з 1989 по 1998 роки. Питання набуло актуальності, а створення постійно діючого міжнародного кримінального суду стало політичним заклопотаністю. Це призвело до пропозиції включити юрисдикцію над транскордонною торгівлею наркотиками до порядку денного Генеральної Асамблеї ООН у 1989 році. Шлях до досягнення цієї мети був складним, але виграв від спільних зусиль політиків, науковців та громадських діячів. Створення міжнародного кримінального суду має на меті запобігти військовим злочинам, злочинам проти людяності та геноциду, а також покласти край пануючій культурі безкарності в ситуаціях збройних конфліктів. Інші міжнародні кримінальні трибунали, такі як у справах колишньої Югославії, Руанди та Сьєра-Леоне, також сприяли створенню Міжнародного кримінального суду.

У 1989 році Генеральна Асамблея ООН запропонувала створити міжнародний кримінальний суд у рамках роботи над проектом Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства. У 1992 році для розгляду цієї пропозиції була створена спеціальна робоча група, яка рекомендувала заснувати суд через багатосторонню угоду. У 1993 році Робочу групу було відновлено як Робочу групу з розробки проекту статуту Міжнародного кримінального суду. У 1994 році, після отримання зауважень від тридцяти держав щодо проекту статей, Комісія завершила роботу над проектом статуту. Потім Генеральна Асамблея рекомендувала скликати дипломатичну конференцію для розгляду та ухвалення міжнародної конвенції про заснування міжнародного кримінального суду. Для розгляду основних питань проекту статуту в 1994 році Генеральна Асамблея створила Спеціальний комітет, а в 1995 році – Підготовчий комітет для створення консолідованого тексту конвенції про міжнародний кримінальний суд. У результаті кропіткої і тривалої роботи на дипломатичну конференцію в Римі був поданий проект Статуту.

Апеляції та наступна Дипломатична конференція повноважних представників, організована Організацією Об'єднаних Націй, призвели до створення Міжнародного кримінального суду (МКС). Результатом Дипломатичної конференції Організації Об'єднаних Націй, що відбулася в Римі з 15 червня по 17 липня 1998 року, стало створення МКС. 17 липня 1998 року 120 головами «за», 7 «проти» та 21 утримався конференція прийняла Статут МКС. МКС було створено, щоб мати юрисдикцію над особами, відповідальними за найсерйозніші злочини, що викликають міжнародне занепокоєння. Договір набув чинності 1 липня 2002 року після того, як 60 держав ратифікували Статут або приєдналися до нього.

Юрисдикція МКС поширюється на злочини, вчинені після цієї дати. Наразі МКС проводить розслідування злочинів, скоєних у Демократичній Республіці Конго, на півночі Уганди, Дарфури (Судан) і Центральноафриканській Республіці. Крім того, прокуратура МКС перевіряє матеріали щодо злочинів в Афганістані, Колумбії, Чаді, Кенії та Кот-д'Івуарі.

Відсутність постійного МКС не перешкоджала діяльності інших міжнародних установ кримінального правосуддя, як зазначено в різних ООН. документів. Зараз МКС вважається ключовим компонентом нової системи міжнародного кримінального правосуддя, яка також включає національні суди, міжнародні суди та змішані суди, які мають як національні, так і міжнародні елементи. Ці інституції тісно пов'язані з глобальними зусиллями щодо підтримки міжнародного миру та безпеки.

Міжнародне кримінальне правосуддя має вирішальне значення для вирішення проблеми відсутності відповідальності за акти геноциду, злочини проти людяності та військові злочини. Сучасні конфлікти становлять глобальну загрозу миру, оскільки комбатантів і цивільних часто неможливо відрізнити, що призводить до безпрецедентного рівня насильства та жорстокості.

Висновки. Теоретично необхідність створення міжнародного кримінального права, і міжнародного кримінального правосуддя, що впливає звідси, стала обґрунтовуватися наприкінці XIX – початку XX ст.

Особливо широкого поширення ця ідея набула у роки Першої світової війни у низці країн: Великобританії, Бельгії, Франції. Тут було створено слідчі комісії з розслідування злочинів німецькими військовослужбовцями, скоєних територіях окупованих держав. Попередня мирна конференція з підготовки Версальського мирного договору дійшла висновку про необхідність започаткування міжнародного кримінального суду над військовими злочинцями.

Перший практичний і успішний крок зі створення міжнародного кримінального суду мав місце лише після закінчення Другої світової війни – ним став Міжнародний військовий трибунал.

Міжнародно-правові акти, пов'язані з діяльністю трибуналів, а особливо принципи міжнародного права, визнані статутом Нюрнберзького трибуналу та у його рішенні, підтверджені Генеральною Асамблеєю ООН у резолюції від 11 грудня 1946 р., мали визначальне значення для подальшого розвитку міжнародного кримінального правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Hall Ch.K. The first proposal for a permanent international criminal court. *International Review of the Red Cross*. 1998. № 322. URL: <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/article/other/57jp4m.htm> (дата звернення: 15.06.2024).
2. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі 1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 15.06.2024).
3. Договір союзних держав із Німеччиною (Версальський договір) 1919 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_081#Text (дата звернення: 15.06.2024).
4. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 15.06.2024).
5. Іванов В.М. Нюрнберзький процес: історичне та правове значення (до 70-річчя Міжнародного військового трибуналу). *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 24–28.
6. Ківалов С.В. Вплив міжнародного кримінального правосуддя на світовий правопорядок. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 57. С. 7–17.
7. Bismuth R. Sanctions et extraterritorialité du droit américain: quelles réponses pour les entreprises françaises? *La Semaine Juridique Edition Générale*. 12 Jan. 2015. № 1–2 (3). P. 64–65.

REFERENCES

1. Hall Ch.K. (1998) The first proposal for a permanent international criminal court. *International Review of the Red Cross*. 322. <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/article/other/57jp4m.htm> [in English].
2. IV Konventsia pro zakony i zvychai vijny na sukhodoli ta dodatok do nei: Polozhennia pro zakony i zvychai vijny na sukhodoli 1907 [IV Convention on the Laws and Customs of War on Land and its Annex: Regulations on the Laws and Customs of War on Land 1907]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text [in Ukrainian].
3. Dohovir soiuznykh derzhav iz Nimechchynoiu (Versal's'kyj dohovir) 1919 [Treaty of the Allied Powers with Germany (Treaty of Versailles) 1919]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_081#Text [in Ukrainian].

4. Konventsiiia pro zapobihannia zlochynu henotsydu ta pokarannia za n'oho [Convention on the Prevention of the Crime of Genocide and its Punishment 1948]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text [in Ukrainian].
5. Ivanov V.M. (2015) Niurnberz'kyj protses: istorychne ta pravove znachennia (do 70-richchia Mizhnarodnoho vijs'kovoho trybunalu). *Chasopys Kyivs'koho universytetu prava*. [The Nuremberg process: historical and legal significance (to the 70th anniversary of the International Military Tribunal)]. *Journal of the Kyiv University of Law*. 3, 24–28. [in Ukrainian].
6. Kivalov S.V. (2011) Vplyv mizhnarodnoho kryminal'noho pravosuddia na svitovyj pravoporiadok. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*. [The influence of international criminal justice on the world legal order. *Current problems of the state and law*]. 57, 7–17. [in Ukrainian].
7. Bismuth R. (2015) Sanctions and extraterritoriality of American law: quelles réponse pour les entreprises françaises? *La Semaine Juridique Edition Générale*. 1–2 (3), 64–65. [in English].